

Napóleon híre Erdélyben

1969-ben napóleoni évet ünnepel Franciaország: 200 évvel ezelőtt született Bonaparte Napóleon. De a nagyvilág is felidézi emlékét, mert ahogy korábban a „petit caporal” hatalma túlnőtt országa határain, úgy érvényesül egyetemes jelentősége, ma, másfél századdal az után, hogy Szent Ilona kopár szikláin között, Longwoodban, utolsót lélegzett a száműzött császár.

A nemzeti ügyé emelt emlékezéstől megmozdult az egész galföld. A nem mindennapi ünneplésre vall a szellemi élet kiválóságainak csatlakozása is: az évforduló alkalmából ugyanis mintegy 250 könyv jelenik meg Napóleorról. Köztük a legkülönbözőbb felfogású tudományos írások, melyek a napóleoni korszakot és névadóját jellemzik. Java részük a csatateret páratlan stratégijára vetítenek fényt, vagy a császár híres katonáit, a grognard-okat dicsőítik, akik megjárták az olasz, egyiptomi, orosz és német harcmezőket, mások az immár békéssé vált, száműzött császár csendes Szent Ilona-i foglalatosságait szemléltetik. Ismét mások Napóleon szerelmi életét tálalják a legintimebb részletekig.

A „korzikai óriás”-ról sokat írtak pro és kontra, s a végtelen betűóceán láttán nem egyszerű feladat megközelíteni az igazi Napóleont, aki a brienni katonaiskola vezna hadapródjából a „grande armée” százazreinek mindenható hadvezérévé és óriási birodalom császárává emelkedett. Tettei csodálatot, babonás ragaszkodást keltek, személyisége még jobban meghódította az embereket, mint fegyverei. „Micsoda regény az életem!” — kiáltott fel a száműzött Napóleon titkára, Las Cases előtt.

Valóban az. A forradalmi Franciaország ellenségeihez pártolt Toulon visszafoglalásakor, 1793-ban mutatta meg először oroszlánkörmeit, hogy rövidesen — 24 évesen — tábornok legyen, és kedvenc ágyúinak kartácstüzével szórja szét a royalisták buzdította elemek támadását a Konvent ellen Párizsban, vendémiaire emlékezetes 13. napján. Egy év múlva, 1796 áprilisában már főparancsnoki rangban indítja meg híres itáliai hadjáratát, melynek során többek között „hat győzelem hat nap alatt” az osztályrésze, és a lodi hídnál fővezér létére személyesen vezeti gránátosait rohamra. A piemonti és osztrák hadseregek összeroppantása után birtokba veszi Felső-Olaszországot, és Bécsset fenyegeti. Azután az egyiptomi hadjárat következett (1798—1799), győzelme a piramisok mellett. Mindezzel elég tekintélyt vívott ki magának ahhoz, hogy 1799. brumaire 18-án a konzulátus ürügyén személyi hatalmát biztosítsa. A fényes marengói diadal (1800. június 14), befolyásának kiterjedése Európa jelentős részére, a gazdasági-politikai konszolidáció Franciaországban meghozta számára a császári koronát (1804. december 2). Pontosan egy év múlva, a hadtörténelem egyik legvéresebb ütközetében, az Austerlitznél lezajlott „három császár csatájá”-ban ismét legyőzte Ausztriát, majd szétverte Poroszországot, és fokozatosan visszazorította I. Sándor Oroszországot.

Már csak Anglia maradt hátra, melynek világhegemóniáját, tengeri hatalmát Napóleon hiába akarja „kontinentális zárlat“-tal megtörni, közben pedig az óriási területeket átfogó napóleoni érdekszféra elnyomott népei egymás után mozdultak meg (spanyolok, poroszok) és a szövetkezett feudális-abszolutista hatalmak seregei felőrölték az 1812-es oroszországi vesztes hadjáratral meggyengült „uzurpátor“ javarészt kiképzetlen és tapasztalatlan hadseregét Lipcsénél, a „népek csatájá“-ban (1813) és Waterloonál (1815), hogy élete fogytaig az Atlanti-óceán elhagyott szigetére száműzzék. A végeredmény: Anglia megvédte világhegemóniáját Franciaországgal szemben, amely Napóleon révén politikai és katonai eszközökkel próbálta behozni gazdasági lemaradását.

FORRADALMI GYÖKEREK

Ma már világosan látjuk, hogy Napóleon páratlan sikereinek titka a francia forradalomban gyökerezik. Ezzel kapcsolatban hadd idézzük Tarlét, Napóleon marxista életrajzíróját: „Tudatosan mély megfontolással és ragyogó sikerrel építette fel Napóleon a forradalom teremtette anyagból azt a hatalmas fegyvert, mellyel az ő átfogó, mély szellemisége a katonai történelem szinte hihetetlen sikereit vívta ki.“ A franciák hadviselési módját teljesen átalakította a forradalom: a rugalmasság, mozgékonyosság elsősorban pedig a támadószellem, az egyéni kezdeményezés, a bátorság és katonai morál dolgában ekkoriban senki sem versenyezhetett velük. Mindezeket az előnyös tulajdonságokat csak betetőzte az mesterien hasznosította a napóleoni hadvezéri géniusz, melynek jó ideig az emberiség haladó, antifeudális erőinek jelentős része szövetségese volt. Mert a forradalmi szellem nem vesztett ki teljesen még a császári önkényuralom éveiben sem. A francia hadseregnek ez a szelleme egyik titka annak, hogy az osztrák, orosz, porosz és angol seregek szinte végig alulmaradtak, mert nem adták bele testi-lelki erejüket a küzdelembe.

A francia katonák, akik Andalúziától Moszkváig és a Balti-tengertől Szíriáig harcoltak, a lehető legeredményesebben juttatták érvényre forradalmuk egyetemes-ségét: a polgári forradalom eszméit és intézményeit. A napóleoni háborúk során az önmagukat túlélte, középkori eredetű liliputi államocskák százait szüntették meg, és ezzel előbbre vitték az egységes nemzeti államok kialakulási folyamatát főleg Német- és Olaszországban.

Azokon a területeken, ahol a franciák közvetlenül kormányoztak, Napóleon korában hivatalosan megszüntették a feudális viszonyokat, automatikusan életbe léptették a francia forradalom és a napóleoni császárság intézményeit, a híres polgári törvénykönyvet: a *Code Napoléont* alkalmazták. Sőt mindennek hatása alatt a Franciaországgal szembenálló reakciós hatalmak is kénytelenek voltak reformokat bevezetni, amint azt legjobban a porosz példa igazolja. A forradalmi változások, s reformok olyan tartósnak bizonyultak, hogy az ellenforradalom európai győzelme után is lehetetlen volt a feudalizmust visszaállítani. A francia császár személyében testet öltött „egyfejtű demokrácia“-ról adott engelsi értékelés, miszerint „Napóleon a forradalmat képviselte, a forradalom elveinek propagandistája, a régi feudális társadalom lerombolója volt“, nagyrészt a befolyása alá került egyéb európai területekre is érvényes.

Innen van az, hogy még a napóleoni diktatúra viszonyai között is sok híve volt a császárnak az európai népek legjobb fiainak sorában, akik országuk felszabadítását, a hűbéri rend végét remélték a nagyhatalmú uralkodótól, és ahogy foszladozott népfelszabadító politikájába vetett nimbusza, úgy erőtlenedett el a szövetkezett ellenfeleinél potenciálisan gyengébb francia hatalmi rendszer és bukott

meg végül. A dinasztíát alapító Napóleon igyekezik elfeledtetni császársága forradalmi eredetét, egyre kíméletlenebbül szembefordul a republikánusokkal és jakobinusokkal, egyre jobban kibékül az *anciéne régime* egyes elemeivel. A legitimitás tradíciója előtt meghajolva konzervatív és ellenforradalmi uralkodó családokkal lép kompromisszumra, és visszaretten attól, hogy 1809-ben Magyarországon és 1812-ben Oroszországban forradalmi szellemben — a jobbágyfelszabadítás jelszavával — a népet és a demokratikus, plebejus értelmiséget maga mellé próbálja állítani. Ezzel megkönnyíti a feudális Európa győzelmét.

Ha sok mindenben tévedett is, a hatalom és dicsőség utáni mérhetetlen vágya gyakran károsan is hatott, s rengeteg véráldozatot követelt, ma már nem vitatható, hogy megjelenése a korszak szükségszerű követelménye volt, és történelmi személyisége végső soron és általánosságban előbbre vitte az emberiség fejlődésének ügyét.

Nyilvánvaló, hogy a francia forradalmat követő negyedszázad mozgalmas eseményeiben való részvétel alól az osztrák abszolutista birodalomhoz tartozó Erdély sem vonhatta ki magát. Az osztrák kétféjű sas zászlai alatt Erdély fiai is ott véreztek Arcóle, Austerlitz és Lipcse csataterein, a hosszú ideig hadszíntérré változott Európa legkülönbözőbb ütközeteiben. A forradalom és az első császárság vívmányai és intézményei itt is ismertté váltak, a feudális reakcióval szembenálló erők vigyázó szemüket Párizsra vetették, és jó ideig onnan várták a szabad, új világ eljöttét. A napóleoni korszak kétségtelenül hozzájárult ahhoz a politikai-művelődési érlelődéshez, amely a maga során Erdélyben is a polgári rend kialakításához vezetett.

SOROZÁS ERDÉLYBEN — NAPÓLEON ELLEN

A bécsi kormány forradalomellenes külpolitikájának megfelelően az erdélyi rendi gyűlés 1792 és 1811 között jelentős pénz- és véráldozatot vállalt magára. A rendek a forradalom, a „dögletes nyavalya“, a „törvényes alkotmány és a keresztény vallás“ ellenségei elleni jelszóval mindent megadnak a Habsburgoknak. Az áldozatokból bőven kijutott a közigazgatásilag nem Erdélyhez tartozó Arad, Temes, Bihar, Szatmár, Máramaros és más megyék lakosságának is. Erdély hozzájárulását a 23 éves háborús időszakban mintegy negyedmillió emberre becsülhetjük.

A megszavazott újoncokat első fokon verbuválással toborozták, ha nem volt elég önként jelentkező, erőszakkal, „kötéllal“ szedték össze, majd a császári-királyi ezredekbe sorolták be őket. Ezek emberállományát a vidék román, magyar és német lakossága szolgáltatta.

A sorezredekén kívül Erdély két román gyalog határőrezred, valamint két székely gyalog és egy székely huszár határőrezred révén kapcsolódott be a napóleoni korszak háborúiba. Ehhez hozzá kell számítanunk a karánsebesi vegyes román-illír határőrezredet is.

Az uralkodáshoz való ragaszkodás, a fekete-sárga osztrák zászlókhoz való hűség, vak engedelmesség és vasfegyelem szellemében nevelt erdélyi katonák kiállották a háborús megpróbáltatások kemény próbáját. Csak egy-két példával illusztráljuk e megállapításunkat: az 51-es kolozsvári ezred (ott harcolt Marengónál és soraiban szolgált a háborús korszak végén a naplóíró Wass Pál is) szívós helytállása jeléül az „ördögi zászlóalj“ („légion infernal“) elnevezést érdemelte ki a francia katonáktól. A híres arcole-i csatában (1796), melyet George Barițiu a termopülei csatához hasonlít, ahol Napóleon zászlót ragadva vezette rohamra megingott katonáit,

a román határőrezredek két zászlóalja olyan hősieen küzdött, hogy Alvinczi József tábornagy, az itáliai osztrák hadsereg főparancsnoka napiparancsban emlékezik meg róluk. A székely határőr huszárezred az 1797. évi leobeni fegyverszünetig olyan eredményesen harcolt, hogy 7086 foglyot ejtett és 35 ágyút és 664 lovat zsákmányolt, saját vesztesége halottakban, sebesültekben és foglyokban ugyanakkor közel 800-ra rúgott. 1801-ig a székely huszár határőrök négy arany és 64 ezüst vitézségi érmet szereztek a francia háborúban. A jórészt jobbágyokból, szabadparasztokból, városi szegénységből összeverbuvált erdélyi ezredek ott hullatták vérüket az Alpok sziklameredeklein, a Rajna, Po, Piave és Duna mentén, ott voltak a háborús időszak minden jelentős csataterén, és 1814-ben a koalíciós seregek oldalán francia területen harcoltak, és Párizsig jutottak el.

Ismeretes, hogy a háború során a forradalmi alapon szervezett francia haderővel szemben az ősi elveken felépülő osztrák armádia egységei (s benne az erdélyi ezredek) többnyire alulmaradtak. Ennek okát maga Napóleon így fogalmazta meg: „Ausztriának jó katonái vannak, de nincsenek jó hadvezérei.”

A francia győzelmek ellensúlyozására végső szükségében Bécs elfvette középkori fegyvertárából a nemesi felkelés eszközét is. 1809-ben, mikor a Bécset elfoglaló Napóleon betört Magyarországra, a rendi diéta határozatot hozott a nemesi felkelő-sereg összehívására. Erdélyben is nemesi felkelést rendeltek el, s ennek alapján 2554 lovasból és 13 528 gyalogosból álló haderő táborba is szállott Beszterce és Nagyenyed között. De ha az alkalmazott hadi stratégia, taktika, harci kiképzés és felszerelés dolgában az osztrák ezredek alattuk is maradtak a franciáknak, képzhetjük, milyen eredménnyel járt volna a rozsdás kardokkal és mordályokkal felfegyverzett, gyengén fegyvelmezett, puskaport alig szagolt, szakképzetlen, de annal rangosabb főúri tisztek vezette erdélyi nemesi had szembeszállása az akkori Európa legerősebb szárazföldi hadseregével. Szerencsére a közbejött béke miatt bevetésre nem került sor, s nem ismétlődött meg a szomorú végű 1809-es győri csata amikor is az elavult hűbéri katonai intézmény — nemesi insurrectio — a kiváló napóleoni tüzérséggel szemben súlyos vereséget szenvedett.

Ismeretes, hogy Napóleon európai, sőt világ-hegemóniára törekedve egész sor kísérletet tett, hogy szövetségeseket szerezzen Oroszország, Ausztria és Anglia ellen. Évéggett emisszáriusai megjelentek többek között a Havasalföldön, Moldvában, a Balkákon; sőt Ázsiában, Afrikában és Amerikában. Az osztrák birodalom gyengítésére két ízben is igyekezett a maga pártjára vonni Magyarországot. A sikertelen 1805-ös próbálkozás ellenére 1809-ben Bécsből újabb proklamációban szólította fel a nemességet a Habsburg-háztól való elszakadásra és az ország függetlenségének kikiáltására. A hatalmát és kiváltságait féltő nemesség azonban nem csatlakozott a feudális Európa ellenségéhez, hanem hadbakeréssel válaszolt. Vitathatatlan azonban, hogy a francia császárnak számos szimpatizánsa volt. Kiáltványának egykori másolatait levéltáraink ma is őrzik tanúbizonyságául annak, hogy a forradalom hullámain felemelkedett császárnak, az osztrák dinasztia ellenfelének proklamációja Erdélyben is visszhangra talált.

Napóleon azonban ebben a vonatkozásban nem követte a forradalmi hadsereg nagy tradícióit, hogy ne a kiváltságosokban, hanem az elnyomott néposztályokban keressen szövetségest. Narbonne, az 1809. évi megszállás idején Győr francia parancsnoka, maga is rámutatott Napóleon kiáltványának arra a fogyatékoságára, hogy nem fordult az elnyomott néphez. Nem tartotta szem előtt, hogy a régi Európa, a kivénhett hűbéri rend igazi ellenségei a kifosztott tömegekben, a jobbágyságban, felvilágosult és plebejus értelmiségiekben keresendők.

Tudjuk, hogy a francia felvilágosodás két nemzedéke — Montesquieu, Voltaire, Rousseau és az enciklopédisták műve — Erdély tájain olvasókra talált éppúgy, mint később a forradalom hivatalos sajtótermékei: a *Moniteur*, az *Emberi Jogok Nyilatkozata*, a köztársasági Franciaország alkotmánya. Nagy szerepe volt ebben a Martinovics vezette jakobinus-köztársasági mozgalom itteni ágának.

AZ ERDÉLYI VISSZHANG

A napóleoni háborúk idején az erdélyi katonáknak még több alkalma nyílt a forradalom eszméit megismerni. Volt, aki a francia katonákkal való kontaktus révén a harctéren szerzett róluk tudomást, mások fogságba jutásuk után ismerkedtek meg a haladó eszmékkel és intézményekkel. Ezekén túlmenően francia emisszáriusok is népszerűsítették az új rendet.

Wass Pál, az 51-es serezed kadétja is felfigyel és utal naplójában arra, hogy Murat nápolyi királynak, Napóleon volt marsalljának seregében „sok szerecsenek, nemcsak közlegények, hanem altisztek, sőt tisztek is voltak“. Az erdélyi gubernium a francia földön harcoló ezredeket nem tartja tanácsosnak mindjárt visszahozni hazájukba, nehogy zavargást keltsenek. És ez a félelem indokolt is volt, mert a világot látott és sokat szenvedett obsitos katonák a parasztságban izzó forradalmi elégedetlenség további kovászai és nemegyszer az antifeudális harc szervezői lesznek.

Az erdélyi főkormányshék már 1794. január 4-én elrendeli, hogy „az ide s tova koválygó üsmeretlen emberekre szemes vigyázással kell lenni“. 1800-ban Záránd vármegye „közönséges feltámadás“-tól, azaz parasztfelkeléstől tart, mely szerrinte „az obsittal hazajött katonáktól vala rossz kovással élesztve“. A vármegye világosan megírja, hogy „a franciáknak országunkba való érkezését sohajtozza a paraszti nép“. Bánffy György gubernátor maga is úgy látja, hogy „az ország csendjére nézve nagy veszélyt jelent a francia nemzeti eszmék elterjedése“. És valóban a forradalmi változásokon atment Franciaország és császára rendkívül népszerű volt az elnyomott erdélyi nép soraiban. Miközben az erdélyi magyar falvakban „Bonaparte nótájá“-nak dallamára ropták a csárdást, a román parasztság körében ez a népdal terjedt el, mintegy kifejezve: a jobbágyság várja, hogy a francia császár tegyen igazságot:

*Bonaparte nu-i departe,
Vin' degrabă, fã dreptate.*

Ez a népdal olyan elterjedt volt akkoriban, hogy Gyulay Lajos, a híres erdélyi naplóíró is többször idézi kezdősorait.

A jobbágyság és szabadparasztság francia-rokonszenve nem bizonyult elszigetelt jelenségnek a korabeli Erdély társadalmában. A plebejus értelmiség és felvilágosult nemesség soraiban is voltak hívei a forradalomnak és a császárnak. Nemcsak Napóleon 1809. évi proklamációjának elterjedése bizonyítja ezt, hanem Gheorghe Lazár és Tőkés János példája.

Gheorghe Lazár, a román anyanyelvű oktatás úttörője, a kolozsvári piarista gimnázium volt diákja, a napóleoni háborúk alatt Bécsben tanult, és ott érte az osztrák császárváros francia megszállása 1809-ben. A nagyszebeni ortodox vezetőklérussal és az egész fennálló társadalmi-politikai renddel konfliktusba került Lazár 1815. június 9-én, a császárnak Elba szigetéről történt visszatérése utáni han-

gulatban, bizonyára ismerve népe francia-rokonszenvét, egy pohár bor után tiszta szívvel kiáltotta: „Éljen Napóleon!”

Tőkés János, ifj. Wesselényi Miklós nevelője még közvetlenebb kapcsolatba került a napóleoni rendszerrel. Tanítványa szüleinek jóvoltából 1807—1808-ban a francia megszállás alatti Németország Marburg an der Lahn-i egyetemén tanult, és Párizst vagy ahogy ő nevezi: „a Világ Királyné Asszonyá“-t is felkeresi. Haza intézett levelei érdekes képet festenek az útbajtott osztrák főváros hangulatáról, az 1806-os háború után francia kézben levő Poroszország helyzetéről és a Napóleon korabeli, győzelmi mámorban úszó, csodálatos műkincsekben és császári pompában tündöklő francia fővárosról. „Kimondhatatlan szerencsésnek“ tartja magát, hogy láthatta a császári Párizst, és élményeiről lelkes levelekben számolt be (egyikben olyan kifejezést is megkockáztatott, hogy a polgári Franciaországban „a szabadság igen nagy“), s emiatt rövidesen szemrehányást kapott pártfőgójától, Cserey Helénától, sőt meggyűlt a baja a bécsi birodalmi rendőrminisztériummal is. Cserey Heléna 1808. június 10-én Tőkéshez intézett levelében egy kolozsvári értesülésre hivatkozva közli, hogy: „Tőkés Uramról ezeket írják: »Tőkés ide Párizsból egy levelet küldött, amelyből hogy némelyeket ki nem hagyott, talán maga is megbánja, ha jobban megfontolja idővel a dolgot. Úgy látszik, hogy Párizsban a repülő hajó tüzét is magába veszi.« Emiatt a felvilágosult Wesselényiné óvatosságra inti fia nevelőjét.

Visszajövet Tőkés Bécsben találkozott Kazinczy Ferencsel, aki sokra becsülte a nagyműveltségű és tehetséges ifjút, „kivel — mint megjegyzi — Párizsról és Napóleonnól folytatott beszélgetésünk soká emlékezetes marad“. Tudni kell ugyanis, hogy Tőkés Marburgban nemcsak teológiát, jogot, kémiát, botanikát és mezőgazdaságtant hallgatott, hanem a *Code Napoléonra* vonatkozó előadásokat is, majd 1807 őszén Párizsba rándulva a napóleoni alkotmánnyal gyakorlatilag is megismerkedett. Így érthető, hogy mikor 1808 őszén Bécsben a francia birodalmi alkotmányról is nyilatkozgatott, az osztrák titkosrendőrség gyanúsnak találta. Teleki Sámuel erdélyi udvari kancellár kénytelen volt megdorgálni Tőkést, és a bécsi hatóságok Bánffy György erdélyi gubernátor figyelmét is felhívták a „gyanus emberre“.

A franciaországi változásokat az Erdélybe került „gallus“ hadifoglyok is népszerűsítették. Bánffy gubernátor már 1794-ben felhívta Kolozsvár főbírójának figyelmét, hogy a francia forradalmi hadseregből idekerült foglyok kapcsolatba kerültek a lakossággal s „a foglyoknak főbb tisztjei az ottani lakosoknak nagyobb számú gombokat is ajándékoztanak, melyeken a francia rendetlen és vakmerő szabadságot ábrázoló jelek ezekkel a szókkal: *Liberté et Égalité* szemléltetnek“.

A FRANCIA FOGLYOK — FRANCIA BARÁTOK

A napóleoni háborúk utolsó szakaszában különösen sok francia fogoly került Erdélybe, így az 1812. évi oroszországi hadjárat kudarca után 521 hadifogságba esett francia katonát kísérték át Kolozsváron, akik közül három (a 28 éves Michel Fointou, a 17 éves Louis Calipe és a 25 éves Jean-Jacques Rousseau testőr) a város katolikus kórházában pusztul el. A házsongárdi temetőben emelt síremlék feliratából tisztelet és réztett rokonszenv érződik a francia nép iránt:

*Gallia quos genuit Cives virtute celebris.
En tacito claudit Claudia terra sinu.
Captivos dedit hos nostratibus alea belli,
Jam libertatem pax diturna dedit.*

I. Kr.

Szabad fordításban:

*A polgárok, kiket erényeiről híres Gallia szült,
Im hallgatag keblébe fogadja a kolozsvári föld.
A háború kockája mint foglyokat vetette honunkba;
Immár az örök béke szabadságot adott nekik.*

Ismeretesek a francia és napóleoni háborúk erdélyi irodalmi és művészeti összefüggései. Elég, ha itt Jósika Miklós emlékirataira gondolunk. És még egy érdekes momentumra: az empire stílus számos gyönyörű emléke maradt fenn nálunk. Kevesen tudják, hogy az oltszemi Mikó-kastély két szobáját Napóleon csatáit ábrázoló freskók díszítik, alkotójuk pedig az ezermester székely Bodor Péter.

Francia fogolyként kerülhetett Erdélybe az a bizonyos Hyppolit Bouffleures is, aki hosszú ideig francia nyelvmesterként talált megélhetést tájainkon. Bujdosásában is hű maradt távoli hazájához, és azt is elvállalta, hogy közvetíti egy erdélyi francia—szimpatizáns kérvényének eljuttatását a bécsi francia követhoz. A kérvényező Kisjókai Takáts József, báró Bánffy György fiának nevelője, volt orvostanhallgató. 1811. október 11-én, Déván kelt levelében arra kéri a követet, hogy támogassa a francia császár „legyőzhetetlen hadseregébe“ való felvételét. Levele azonban úgy látszik, a bécsi titkosrendőrség kezébe került, amely 1813-ban nyomozást indított az ügyben, és a főkormányzékhoz való átiratához a kompromittáló Takátslevelet is mellékelte. Ez pedig a franciák iránti rokonszenv világos bizonyítéka: egy erdélyi fiatal értelmiségi a napóleoni dicsőség ragyogásától megigézve kész odahagyni a biztos jövőt ígérő stúdiumokat, hogy harcolhasson a „Gloire“ minden idők legszenvedélyesebb megtestesítőjének Napóleonnak a hadseregében.

Érdemesnek tartjuk e levelet teljes egészében közölni:

Copia ad N//umerum 1062.813.

*Joseph Takáts de Kis Joka à Otto à Vienne. Deva en Transylvanie
4 octobre 1811.*

Ayant eu une prédilection particulière pour la Nation Française de ma plus tendre jeunesse, pour une Nation, qui a déjà eucpsé toutes les autres et auprès de la quelle elles resteront offusquées long tenus encore, peut être pour toujours: moi Hongrois de Nation, Romain Catholique, et devant étudiant en médecine presque terminée avec honneur pour cette heure Gouverneur d'un jeune Comte, parle et écrits quatre langues: Latine, maternelle, allemande et française, cinque pieds et autant de pouces de hauteur, désire avec ardeur de pouvoir embrasser le métier d'armes dans cette unique et invincible armée; mais les inimitiés continuelles entre les Deux Souverains m'en ont toujours empêché, ne voulant pas être regardé pour traître, et infidèle; j'espérois dès des circonstances plus flatteuses, qui étant arrivé par ce noeud indissoluble, je supplie Mon Seigneur de vouloir gracieusement épouser ma demande en m'ouvrant la voie de la Gloire, et m'accordant une place convenable et honorifique dans cette armée invincible; je prie très humblement un avertissement et suis avec tous les respects possibles.

A levél magyar fordítása:

Kis-Jókai Takáts József Otto francia követnek Bécsbe.

Déva, Erdélyben, 1811. október 4-én.

Uram!

Legszengébb ifjúságom óta különös vonzódással viseltettem a Francia Nemzet iránt, azon nemzet iránt, amely minden más nemzetet felülmúlt és amely mellett csak még sokáig — talán örökre — homályban fogok maradni; jómagam, nemzetiségre magyar, római katolikus, nemrég még tanul-

mányait dicséretesen befejezett orvostanhallgató, most pedig egy ifjú gróf nevelője; négy nyelven: latinul, anyanyelvemen, németül és franciául beszélék és írok, öt láb és ugyanannyi hüvelyknyi magas vagyok. égek a vágytól, hogy e páratlan és legyőzhetetlen hadsereg tagjaként katonai pályára léphessek. A két Uralkodó közötti szakadatlan ellenségeskedés azonban ebben mindig megakadályozott, őrizkedvén, nehogy árulónak és hűtlennek tekintessem. Abban a reményben, hogy a körülmények kedvező alakulása a nehézségeket megszüntetik, esedezem Uram, kegyeskedjék meghallgatni kérésemet s nyissa meg előttem a Dicsőség útját és biztosítson számomra egy alkalmas és tisztes helyet ebben a legyőzhetetlen hadseregben. Ez iránti értesítését alázatosan várva, vagyok a legnagyobb tisztelettel.

A levél eredetijét a Románia Szocialista Köztársaság Akadémiájának kolozsvári levéltára (az Erdélyi Múzeum Egyesület volt levéltára) őrzi.

Csetri Elek — Dani János

Hol csángó ingben, hol vasutas ruhában

A gyimesi parasztok 1934-es felkelése

Ez év október havában volt 35. évfordulója a gyimesi parasztok felkelésének. Visszaemlékezésemben az akció megszervezését idézem fel.

Mint pártunk történetéből ismeretes, 1934-ben az illegalitás nehéz körülményei között Kolozsvár volt a székhelye az RKP Területi Bizottságának, amelynek hatásköre kiterjedt a Bánátra és egész Erdélyre, tehát a Gyimesi völgyre is. Az akkori súlyos gazdasági helyzetben egymás után álltak le a gyárak, s százával-ezrével bocsátották el a munkásokat. Különösen nagy volt a nyomor az erdős vidéken lakó szegényparasztság között; még annyi földjük sem volt, ahol a szükséges ptyókát meg tudják termelni. Amikor a fabárok leállították a fűrészüzemeket, az ott dolgozó fuvarosok és erdőmunkások kereset nélkül maradtak. A Területi Bizottsághoz naponta jöttek jelentések, üzenetek Gyimesből, ahol valósággal nap mint nap kirabolták a népet az adóhátralékok behajtása címén. Megfogható értékeiket, a párnát, pokrócot, ekét, szekeret, házi varrottasokat elvitték s a községháza udvarán levő raktárakba dobálták be. Ha valaki ellenállni mert, megverték.

A párt területi titkárságán személyesen Rangheţ József (illegális nevén „Mihály”) elvtárs adta meg kiszálláshoz a szükséges utasításokat azzal a feltétellel, hogy addig maradjak a hely színén, amíg a mozgalom érdeke megkívánja. A fő tennivaló a pártsejtek felerősítése, hogy képesek legyenek az egész Gyimesi völgyet átfogni és a mozgalmakat irányítani.

1934. augusztus elején érkeztem meg a gyimesközéploki állomásra. Már sötét este lévén, egy csángó fiút kértem meg, vezessen el Demeter Ignác posztóványoló műhelyébe, mely a falu központjától távol, az egyik patak partján működött. Ez volt a párt illegális befutója. Kísérőm csak annyit tudott, hogy nagyobb mennyiségű ványolnivaló végett érkeztem. Mivel az előző jelszót konspiratív okok miatt új jelszóval váltották fel, Demeter Teréz, a ványoló felesége, kétkedve, bizalmatlanul fogadott. Csak akkor vált közvetlenebbé, amikor az új jelszót tisztáztuk egymás között. A ványoló körül az udvaron szanaszéjjel heverték parasztasszonyok, férfiak, gyerekek, a legtöbbjük csángó viseletben. Sokszor három-négy napig is vártak sorukra, különösen szezomban. Demeterék rögtön hozzáláttak városias, kopott öltözetem kicseréléséhez, mondván, hogy azzal nem járhatok a nép között, mert sok

a besúgó. A szomszédból egy öltre való csángó ruhaneműt hoztak, és addig cserélgették rajtam, míg eltalálták a nekem való méretet. Eleinte tréfának vettem az átöltözködést, de csakhamar rájöttem, hogy ezek a falusi elvtársak nálam jobban ismerik pártjuk konspiratív szabályait, és szigorúan őrködnek is felette. Miután átöltöztem, s a tükörbe belenéztem, alig ismertem fel saját magamat.

Még aznap este bevegyültem a várakozó sokaságba, ahol sok-sok olyan dologról hallottam, melyet azelőtt nem ismertem. Volt ott panasz, sírás vegyítve kacagással, mert a gyimesi nép még a bús nótából is tréfát tudott csinálni.

Tudni kell, hogy 1934-ben a Marosvásárhelyre összehívott magyarpárti ellenzék képviselői megalakították a Magyar Dolgozók Szövetségét, ismert rövidítéssel a MADOSZ-t. Ezen a konferencián, melyet illegálisan kellett megtartanunk, gyimesi csoportok is képviselve voltak, s ezek

hazatérve önálló mozgalmi programot dolgoztak ki s ennek szellemében cselekedtek. A MADOSZ lapokat adott ki (*Falvak Népe, Székelyföldi Néplap*), ezek azonban csak rövid ideig éltek, mivel a hatóságok egymás után tiltották be megjelenésüket, s szerkesztőiket és terjesztőiket üldözőbe vették. E lapok példányaiból mégis eljuttott egy-egy a hegyek közé, ezt kézzel kézre adva olvasták. Figyelembe kellett vennem egy másik érdekes jelenséget is. A MADOSZ alapszabálya kimondotta ugyan, hogy minden magyar ajkú dolgozó a tagja lehet, ha elfogadja programját, igen ám, de a gyimesi völgyben román ajkú szegényparasztok is jelentkeztek, és felvételüket kérték a szervezetbe, mondván, hogy nincs külön román és magyar szegényember, mind egyformák vagyunk, egyformán nyomnak el és üldöznek bennünket, együtt kell tehát harcolnunk jogainkért. „Együtt élünk vagy halunk itt a hegyek között” — mondták. Az ebből a felismerésből adódó lehetőségeket is ki kellett használni és a MADOSZ akcióbizottságait olyan közös bizottságokká szélesíteni, melyekben az egész dolgozó lakosság helyet foglal nemzeti különbség nélkül.

Első és legfontosabb tennivaló az volt, hogy a gyimesi kommunistákat értekezletre hívjuk össze. A Gyimesi völgy a Tatros mentén több mint 30 kilométer hosszú, kétfelől számos patak fut le a hegyekből, mentükön szórványosan vannak a lakóházak. A völgy három közigazgatási egységre volt osztva Gyimesfelsőlok, Gyimesközéplok és Gyimesbükk néven. A hatalmas területet bejárni és lakóit beszervezni sok időbe került, és számtalan nehézségbe ütközött, de kommunistákkal az élen minden akadályt le tudtunk győzni.

Gyimesbükk és Középlok között fekszik a Nagyvölgytető, annak oldalában volt Nagy Anóka Péter erdei háza. Ezt választottuk a közös pártértekezlet színhelyéül. Képviselve voltak a fűrészüzemi kommunisták, volt ott erdőmunkás és szegény-

Mezei Lajos és felesége 1934-ben

paraszt, románok és magyarok vegyesen. Megjelent Bilibók János, aki harcolt a Vörös Hadseregben, s hazatérve a munkásmozgalom mellé állt, annak ellenére, hogy a jobb módú parasztlakók közé tartozott. A gyűlés két nap és két éjjel tartott egyfolytában, kevés pihenővel. Határozatot fogadtunk el a legsürgősebb tennivalók keresztülvitelére, így kimondottuk, hogy lakhelyére visszatérve ki-ki a maga körzetében azonnal hívja össze a pártsejtet, kiegészítve sorait olyan szegényparasztlakókkal és munkásokkal, akik eddigi magatartásukkal ezt kiérdemelték. Elhatároztuk továbbá, hogy a nemzeti különbség nélkül megszervezzük akcióbizottságokba bevont mindazokat a középparasztlakókat, nőket és ifjakat is, akiknek tevékenységük van a tömegek előtt, és megüké vá teszik a felállított követeléseket. A községi bizottságokon kívül a patakok mentén s a hegyekben-völgyekben elszórtan lakókat is akcióbizottságokba kívánták szervezni.

Megbíztuk a fiatalokat is munkával, rájuk a futárszolgálat és a mozgósítás feladata várt. Az értekezlet végül megválasztotta az egész völgyet átfogó és irányító 11 tagú központi akcióbizottságot, melynek vezetésével a közbizalom engem tisztelt meg. A nagyvölgytetői házikó lett a székhely, ahová csak konspiratív jelszóval lehetett bejutni. A helyiséget a csángók vadászpuskával őrizték.

Az akció befejezéséig — közel két hónap leforgása alatt — Bilibók János és mások lovasfogatján csángó öltözetben jártam be az egész völgyet, a patakok mentét és a havasok szórványtelepeit. Kisebb és nagyobb csoportokkal közel száz értekezletet tartottunk. Esőben, sárban, hol szekéren, hol lóhátton, legtöbbször gyalog, szűkös élelemmel, rossz, beázott bakancsban, kísérem többnyire bozskorban, de soha el nem csüggedve vándoroltunk és teljesítettük feladatunkat. Szép és felemelő érzés visszagondolni mindazokra az összejövetelekre, ahol a csángó asszonyok, ifjak, öregek a maguk készítette tarisznyában hozott ptyókát vasústben főzték meg és deszkából hevenyészett asztal közepére tálták. Eleinte minden jelenlém csak két ptyókát vett ki, a maradékot testvériesen elosztották. Lehet-e meghatottság nélkül emlékezni arra a jelenetre, amikor a jelenlévők közül többen is le akartak mondani a rájuk eső ptyóka-adagról a párt-küldött javára, mondván, hogy ők, ha hazamennek, még kapnak valamit, de az elvtárs ki tudja, mikor és hova megy haza? Voltak gyűléseink, ahol nagy kondérban puliszkát főztek, és mindenki módja szerint hozott magával egy kis túrót. Az asszonyok a puliszkát elnyújtották, közepére szórták a túrót, majd felsodorták, és cérnával annyi darabra vágták, ahányan voltunk.

Ki kell emelnem ezt a nagy figyelmet és szeretetet, melyet a csángók pártunk s annak küldöttje iránt tanúsítottak. Ha szinte járhatatlan ösvényeken, patakmederben, hegygerinceken kellett átmenni, láncot fontak, s kéz a kézben vezettek magukkal. Előfordult többször, hogy a hátukra vettek, nehogy elázzon rajtam a ruha. Aludtam az erdőmunkások hegyoldalba vajt fekvőhelyein, alkalmam volt közvetlenül megismerni sanyarú életüket és testi gyötrelmeiket. Tiszta és őszinte szeretet sugárzott szemükből, bár életük hasonló volt a páriákéhoz, s a fűrészüzemek leállta óta még attól a sovány keresettől is elestek, melyből családjukkal eltengették.

1934. október 10-én ért véget a felvilágosító és szervező munka. A következő napon összeült a központi vezetőség, mely hivatott volt a közös megmozdulás idejének és módjának meghatározására. A cselekvés napjává október 15-ét tűztük ki. Ennek megfelelően már az előző nap több mint 200 szervező járta végig a Tatros mentén fekvő községeket és az oldalvölgyek házait, mozgósítva mindenkit a másnap reggeli felvonulásra. Október 15-én reggel 7 óra után mind a három gyimesi községben több ezer dolgozóparaszt vonult a község háza elé: férfiak és nők, öregek és fiatalok, románok és magyarok.

Gyimesbükkön mintegy 800 ember hangosan követelte a sérelmek azonnali

orvoslását. A községi előjáróság nagy része elmenekült, s a tíztagú küldöttség az otthon maradt kisbírónak volt kénytelen tolmácsolni a tömeg követeléseit. A kisbíró kihívó magatartása mind élesebb tiltakozást váltott ki az egybegyűltekből. Közben megérkeztek a csendőrök, és letartóztatták a küldöttség egyik tagját, mire a tömeg megrohanta a községházat, és a foglyot kiszabadította. A csendőrparancsnok riasztó sortűzet rendelt el, de ez még csak fokozta a harci elszántságot. Az asszonyok közül többen a szuronyok elé álltak, széthúzták keblükön a ruhát, s úgy kiáltották: „Ide löjtek!” A férfiak a csendőrökre vetették magukat, és lefegyverezték az egész őröt.

Gyimesközéplokon az egybegyűlt ezer főnyi tömeg ugyanebben az időben szintén küldöttséget menesztett a községházába, hogy írásban nyújtsa át a követeléseket az irodában egyedül tartózkodó jegyzőnek. Ez megriadt, és azonnal telefonált Csíkszeredába a pénzügyi szervekhez, intézkedést kérve a zálogba lefoglalt holmik visszaszolgáltatására. Közben a tömeg már fel is törte a raktár ajtaját, és a lakosságtól elrabolt holmikát zöld ágakkal díszített szekerekre rakta. Énekelve indultak haza a tüntetők, hogy otthon kiosszák a visszavett holmit jogos tulajdonosaiknak.

Az akcióbizottság a parasztság követeléseit a következő pontokba foglalta össze:

- 1. Az adók behajtása során ne hurcolják el a lefoglalt tárgyakat, és az elvitt javakat azonnal adják vissza tulajdonosaiknak.**
- 2. Az állami iskolákba olyan tanítókat nevezzenek ki, akik ismerik a gyermekek anyanyelvét.**
- 3. A földreformmal kapcsolatos elintézetlen kérdéseket a legsürgősebben oldják meg.**
- 4. A községi utakat a fakitermelő vállalatok javítsák meg saját költségükön, mert ők használják és rongálják őket.**
- 5. Engedélyezzék a heti gyűléseket, ahol a lakosság megbeszélheti a panaszait, kívánságait.**

Amikor felolvasták a pontokat, a tömeg zajongva követelte az erdőbírságok eltörlését is. 1934-ben ugyanis a Gyimesi völgyben több mint 900 erdőbírságot róttak ki 1000—30 000 lejig, s többszáz embert ítéltek börtönbüntetésre, csak azért, mert tüzre való gallyat szedett az erdőben.

A középloki asszonyok guzsalyokkal és botokkal rontottak rá az adófőnökre, aki hálóingben próbált menekülni, együtt a faluban tartózkodó gabonakereskedőkel. A községi előjáróság is az erdőbe futott. Veszélybe jutott az egyik iskolaigazgató is, aki sorozatos iskolabírsággal sújtotta a leszegényedett népet, ha gyermekei ruha és lábbeli hiányában nem mehettek az 5—6 kilométer távolságra fekvő iskolába.

Ezen a napon a Gyimesi völgy a felkelő paraszttömegek hatalmába jutott. A községi tanácsok idejében el nem menekült tagjait s a hivatalos szervek egy részét őrizet alatt tartotta a nép, a csendőrök le voltak fegyverezve. A három községben sikerrel lezajlott akció során a lakosok visszaszerezték a raktárakban egymás hegyén-hátán egybegyűjtött zálogholmit, s visszaadták mindenkinek a magáét.

A hatóságok azonban hamarosan ellenakcióba léptek. Mozgósították a környékbeli csendőrséget, s támogatására egy század katonaságot rendeltek ki. A karhatalom rövidesen megszállta a községházát mindhárom faluban, a fűrészüzemeket, a postát s a vasúti állomásokat is. Az országutakon leállították a forgalmat. Október 16-án este a sötétség leple alatt több mint 200 embert hurcoltak el, köztük asszonyokat, öregeket és fiatalokat, és három napon át folytak a kihallgatások brutális verés közepette. De hiába kínozták az elhurcoltakat, hiába akarták rábírní őket a párt elárulására, a többszáz ember közül egyetlenegy besúgót sem tudtak sze-

rezni. A hosszú és tömeges kihallgatások után 32 embert a csíkszeredai fogházba szállítottak.

A csíkszeredai törvényszékhez egymás után érkeztek tiltakozó levelek és táviratok, az ország minden részéből százan és ezren követelték a parasztok szabadlábba helyezését. A Vörös Segély neves antifasiszta ügyvédekkel küldött Csíkszeredába, élükön Ion Gheorghe Maurer elvtárral (a tárgyalásról részletes ismertetést ad a Bukarestben 1960-ban *A gyimesvölgyi parasztok felkelése* címen megjelent brosúra).

A nagyvölgytetői erdei házban jól lehetett hallani, részben látni is a felvonuló, kiáltozó tömeget. Nehéz órákat éltem át. A sortűz hallatára szerettem volna lerohanni, de társaim ebben megakadályoztak. Nem tudtuk elképzelni, hogy a sortűz következtében hányan estek áldozatul. A felelősség tudata marcangolta lelkiismeretemet. Tudtam, ha valami hiba vagy provokáció folytán az akció sikertelensége még emberi áldozatot is követel, elsősorban nekem kell felelnem érte. Annyira megrendültem, hogy magam sem tudtam, mit beszélek. Csak akkor nyugodtunk meg, amikor jöttek a futárok, és jelentették az akció vértelen lefolyását és sikerét. Ez volt életem legnagyobb öröme.

A pásztorlaktól, ahonnan a mozgalmat irányítottuk, az erdőn át menekültem Csíkba. Ruhámat összeszaggatták az ágak. A csendőrséget sikerült kikerülnöm, s nagy nehezen bejutottam Madéfalvára, Márk Frigyes lakásába. Régi kommunista volt, a vasutasok lábbelijét javígtatta mint cipész, s közben szervezte őket. Hamarosan átöltöztettek vasutas-egyenruhába, és három nap múlva a vasutasok egy csapatával mint CFR-alkalmazott utaztam Marosvásárhelyig, onnan pedig Kolozsvárra autóbusszal. Mivel feltételezhető volt, hogy keresnek, a párt utasítására a helyzet tisztázódásáig egy részemre kijelölt lakásban rejtőztem el, távol mindenkitől. Kerti deszkabódé volt ez a lakás a Donát-úti negyedben, három hétig fázódtam benne.

A gyimesi csángók megmozdulását 1934-től kezdve országsszerte úgy dolgozták fel különböző parasztkonferenciákon, mint példaadó megmozdulást. Szeretettel gondolok bátor harcostársaimra, azokra is, akik már nem élnek, de emléküket örökké megőrizzük.

Mezei Lajos

Korondi vésetrajzú tál